

Мактабгача таълим ташкилотларида ижтимоий ҳамкорликни самарали ташқил этиш механизмлари

Шарипова Гулрухсор Нуркабиловна

*Мактабгача таълим ташкилотлари директор ва мутахассисларини қайта
тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш институти, Мактабгача таълим
менежменти кафедраси доценти*

Аннотация. Мақолада мактабгача таълим ташкилотларида (МТТ) ижтимоий ҳамкорликни ташқил этишнинг ташкилий-педагогик шартлари таҳлил қилинган. Ижтимоий капитал, ко-продукция ва икки томонлама салоҳиятни ошириш назариялари асосида ҳамкорликнинг расмийлашга айланиб қолишига олиб келувчи омиллар аниқланган. «Оила — маҳалла — МТТ — мактаб» ҳамкорлик тармоғини шакллантириш учун зарур бўлган бешта ташкилий-педагогик шарт асосланган ва уларни амалга ошириш бўйича МТТ раҳбарлари учун амалий тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: мактабгача таълим ташкилоти, ижтимоий ҳамкорлик, ташкилий-педагогик шартлар, ижтимоий капитал, ко-продукция, маҳалла, оналар иштироки, раҳбар.

Аннотация. В статье анализируются организационно-педагогические условия организации социального партнёрства в дошкольных образовательных организациях. На основе теорий социального капитала, ко-продукции и двустороннего развития потенциала выявлены факторы формализации партнёрства; обоснованы пять организационно-педагогических условий формирования партнёрской сети «семья — махалля — дошкольная организация — школа» и предложены практические рекомендации для руководителей.

Ключевые слова: дошкольная образовательная организация, социальное партнёрство, организационно-педагогические условия, социальный капитал, ко-продукция, махалля, вовлечённость родителей.

Abstract. The article analyses the organisational and pedagogical conditions for organising social partnership in preschool educational organisations. Drawing on theories of social capital, co-production and dual capacity-building, it identifies factors that turn partnership into a formality, substantiates five organisational and pedagogical conditions for building a “family — mahalla — preschool — school” partnership network, and offers practical recommendations for preschool leaders.

Keywords: preschool educational organisation, social partnership, organisational and pedagogical conditions, social capital, co-production, mahalla, parental involvement.

КИРИШ

Ўзбекистонда кейинги йилларда мактабгача таълим тизимида амалга оширилган ислохотлар натижасида МТТларнинг турлари кўпайди: давлат МТТлари билан бир қаторда нодавлат, оилавий ва давлат-хусусий шериклик (ДХШ) асосидаги ташкилотлар фаолият кўрсатмоқда. Мактабгача таълим соҳасида ДХШни янада ривожлантиришга қаратилган Президент қарори хусусий шерикларни соҳага жалб этиш ва уларни рағбатлантириш механизмларини белгилаб берди [1]. Бу жараён МТТ раҳбари олдида янги вазифани қўймоқда: турли мулкчилик шаклидаги ташкилотлар, оилалар, маҳалла ва бошқа муассасалар билан барқарор ҳамкорлик тармоғини яратиш.

«Ижтимоий шериклик тўғрисида»ги Қонун давлат органлари ва фуқаролик жамияти институтлари ўртасидаги ҳамкорликнинг ҳуқуқий асосларини, унинг шакллари ва тамойилларини белгилайди [2]. 2022 йилда Тошкентда бўлиб ўтган Эрта болалик даврида парвариш ва таълим бўйича Жаҳон конференцияси якунида қабул қилинган Тошкент декларацияси ҳам мактабгача таълимни ўзгартиришда турли тармоқлар ва ҳамкорлар ўртасидаги ҳамкорликни устувор вазифалардан бири сифатида қайд этади [3].

Шунга қарамай, амалиётда ҳамкорлик кўпинча ҳисоботда кўрсатиш учун ўтказиладиган бир марталик тадбирлар, байрамлар ёки ҳомийлик ёрдами билан чекланиб қолмоқда. Ота-оналар тадбирларга томошабин сифатида таклиф қилинади, маҳалла билан муносабатлар эса имзоланган режа доирасидан чиқмайди. Демак, муаммо ҳамкорликнинг йўқлигида эмас, балки уни самарали қиладиган шарт-шароитлар яратилмаганидир. Мақоланинг мақсади — МТТларда ижтимоий ҳамкорликни ташкил этишнинг ташкилий-педагогик шартларини илмий асослаш ва уларни амалга ошириш йўллари кўрсатиб беришдан иборат.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Ижтимоий ҳамкорликнинг назарий асосларидан бири Ж. Коулман томонидан ишлаб чиқилган ижтимоий капитал концепциясидир. Олим одамлар ўртасидаги ўзаро мажбуриятлар, ишонч, ахборот алмашиш каналлари ва умумий нормалар оила ва жамоада болаларнинг таълим олиши учун муҳим ресурс бўлишини кўрсатиб берган [4]. Шу нуқтаи назардан МТТ фақат таълим хизмати кўрсатувчи ташкилот эмас, балки оилалар, маҳалла ва муассасалар ўртасида ишонч ва алоқаларни мустаҳкамловчи марказ бўла олади.

Э. Остромнинг ко-продукция ғояси давлат хизматларини фуқаролар билан биргаликда яратиш мумкинлиги ва бу давлат ҳамда жамият саъй-

ҳаракатлари ўртасида синергия ҳосил қилишини асослайди [5]. Мактабгача таълимга татбиқан бу шуни англатадики, бола тарбиясининг сифати фақат МТТнинг эмас, балки ота-оналар ва жамоатчиликнинг ҳам фаол иштироки маҳсулидир.

К. Мапп ва П. Каттнер икки томонлама салоҳиятни ошириш моделини таклиф қилиб, самарали ҳамкорлик учун нафақат ота-оналарни, балки педагогларнинг ҳам ҳамкорлик қилиш салоҳиятини — билими, алоқалари, қарашлари ва ўзига ишончини ривожлантириш зарурлигини кўрсатган [6]. Г. Хорнби ва Р. Лафаете эса ота-оналар иштирокига тўсқинлик қилувчи омилларни тўрт гуруҳга ажратган: индивидуал ва оилавий омиллар, бола билан боғлиқ омиллар, ота-она ва педагог ўртасидаги муносабат омиллари ҳамда жамиятга оид омиллар [7]. Х. Вайсс ва ҳамкорлари оила, таълим муассасаси ва жамоа ҳамкорлиги тасодифий тадбирлар йиғиндиси бўлмасдан, тизимли ва таълим ислоҳотининг ажралмас қисми бўлиши кераклигини таъкидлайди [8].

Рус педагогикасида Т.Н. Доронова ва ҳаммуаллифлар МТТ ва оилани бола ривожланишининг ягона макони сифатида кўриш ғоясини илгари сурган [9]. О.Л. Зверева ва Т.В. Кротова педагог ва ота-оналар мулоқотидаги тўсиқларни таҳлил қилиб, мулоқотни ташкил этишнинг методик жиҳатларини очиб берган [10]. И. Сираж-Блэтчфорд ва Л. Манни мактабгача таълимда самарали раҳбарликни ўрганиб, ота-оналар ва жамоа билан шериклик муваффақиятли раҳбарнинг асосий хусусиятларидан бири эканини кўрсатган [11].

Тадқиқотда норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва илмий адабиётларни тизимли таҳлил қилиш, қиёслаш, умумлаштириш ва педагогик моделлаштириш усулларидан фойдаланилди.

НАТИЖАЛАР

1. Ҳамкорликнинг расмийлаштиришга айланишига олиб келувчи омиллар. Адабиётлар таҳлили ва Г. Хорнби ҳамда Р. Лафаете тасниф асосида [7] МТТ шароитида ҳамкорлик самарасини пасайтирувчи омиллар гуруҳланди (1-жадвал).

1-жадвал

Омиллар гуруҳи	МТТ шароитидаги намоён бўлиши
Ташкилий	Ҳамкорлик учун масъул шахс ва аниқ режа йўқлиги; тадбирларнинг ҳисобот учун ўтказилиши; натижаларни баҳолаш мезонларининг йўқлиги
Кадрлар салоҳияти	Педагогларнинг ота-оналар билан мулоқот қилиш, низоли вазиятларни ҳал қилиш

	кўникмалари етарли эмаслиги; раҳбарнинг музокара ва тармоқ қуриш тажрибаси камлиги
Оилавий	Ота-оналарнинг банд бўлиши, ўзини тарбия жараёнига кераксиз деб ҳисоблаши, МТТга фақат хизмат кўрсатувчи сифатида қараши
Муносабат	Ота-оналарга «тарбия объекти» сифатида қараш, бир томонлама ахборот бериш, ўзаро ишончнинг етишмаслиги
Ижтимоий-ҳудудий	Маҳалла, мактаб ва бошқа муассасалар билан алоқаларнинг тарқоқлиги, ҳамкорнинг манфаатлари инобатга олинмаслиги

2. Ижтимоий ҳамкорликнинг ташкилий-педагогик шартлари.

Юқоридаги омилларни бартараф этиш мақсадида бешта ўзаро боғлиқ шарт асосланди.

Биринчи шарт — ҳамкорликни институционаллаштириш. МТТда ҳамкорлик учун масъул ишчи гуруҳ (ҳамкорлик кенгаши) тузилади, унинг таркибига раҳбар, методист, педагоглар, ота-оналар ва маҳалла вакиллари киритилади. Ҳамкорлик йиллик режа, келишув ва меморандумлар билан расмийлаштирилади. Бу ҳамкорликни алоҳида шахсларнинг ташаббусига боғлиқ бўлмаган барқарор тизимга айлантиради.

Иккинчи шарт — ҳамкорликни ҳудуднинг ижтимоий ресурсларини ўрганишга асослаш. МТТ жойлашган ҳудуднинг «ижтимоий паспорти» тузилади: мактаблар, оилавий поликлиника, кутубхона, спорт ва маданият масканлари, корхоналар ва нодавлат ташкилотлар рўйхати ҳамда уларнинг имкониятлари аниқланади. Ж. Коулман ғоясига кўра, ижтимоий капитал алоқалар мавжуд бўлган жойда ҳосил бўлади [4]; шу боис ресурслар харитаси ҳамкорликни режалаштиришнинг бошланғич нуктаси бўлиши лозим.

Учинчи шарт — ота-оналарни ҳамкорликнинг тенг ҳуқуқли субъектига айлантириш. Ота-оналар тадбирларда томошабин сифатида эмас, балки режалаштирувчи, ташкилотчи ва баҳоловчи сифатида иштирок этади: гуруҳ лойиҳаларини биргаликда танлаш, касбини болаларга таништириш, «оилавий топшириқлар»ни бажариш, қарор қабул қилишда қатнашиш. Бу Э. Остромнинг ко-продукция ғоясига мос келади [5].

Тўртинчи шарт — педагогларнинг ҳамкорлик салоҳиятини мақсадли ривожлантириш. МТТ ичидаги методик иш тизимига ота-оналар билан мулоқот, фаол тинглаш, низоли вазиятларни ҳал қилиш, турли тоифадаги оилалар билан ишлаш бўйича тренинглар киритилади. К. Мапп ва П. Каттнер

моделига кўра, ҳамкорлик педагоглар ва оилаларнинг салоҳияти бир вақтда ривожланганда самарали бўлади [6].

Бешинчи шарт — ҳамкорлик натижаларини мунтазам баҳолаш ва рефлексия. Ҳар бир ҳамкорлик йўналиши бўйича кутилаётган натижалар олдиндан белгиланади ва йил якунида қамров, фаоллик, натижавийлик, қониқиш ва барқарорлик мезонлари асосида баҳоланади. Баҳолаш натижалари ота-оналар ва ҳамкорлар билан муҳокама қилиниб, кейинги йил режасига тузатишлар киритилади.

3. «Оила — маҳалла — МТТ — мактаб» ҳамкорлик тармоғи. Юқоридаги шартлар асосида МТТни марказий бўғин сифатида кўрувчи ҳамкорлик тармоғининг мазмуни ишлаб чиқилди (2-жадвал).

2-жадвал

Тармоқ бўғини	МТТнинг вазифаси	Ҳамкорнинг ҳиссаси
Оила	Бола ривожланиши ҳақида мунтазам ахборот бериш, ота-оналар учун маслаҳатлар ташкил этиш	Уйда ривожлантирувчи муҳит яратиш, гуруҳ ҳаётида ва қарор қабул қилишда иштирок этиш
Маҳалла	МТТга қамраб олинмаган болалар ва ёрдамга муҳтож оилалар ҳақидаги маълумотларни биргаликда таҳлил қилиш	Оилалар билан ишлашда кўмаклашиш, миллий қадриятларга асосланган тадбирларни биргаликда ўтказиш
Мактаб	Катта гуруҳ болаларини мактабга тайёрлашда узвийликни таъминлаш	Қўшма методик семинарлар, бўлажак ўқувчилар учун мактабга таништирув ташрифлари
Бошқа муассасалар ва ДХШ шериклари	Ҳамкорлик йўналишлари ва кутилаётган натижаларни аниқ белгилаш	Мутахассислар, моддий-техник ва маданий ресурслар билан кўмаклашиш

МУҲОКАМА

Таклиф этилган шартлар ижтимоий ҳамкорликни тадбирлар мажмуи сифатида эмас, балки бошқариладиган тизим сифатида кўриш имконини беради. Бу Х. Вайсс ва ҳамкорларининг ҳамкорлик «тасодифий ҳаракатлар»дан тизимли фаолиятга айланиши лозимлиги ҳақидаги хулосасига мос келади [8]. Ҳамкорлик кенгаши ва йиллик режа каби ташкилий механизмлар ҳамкорликнинг раҳбар ёки айрим педагогларнинг ташаббусига боғлиқ бўлиб қолишининг олдини олади.

Учинчи ва тўртинчи шартларнинг ўзаро боғлиқлиги алоҳида аҳамиятга эга. Ота-оналарни фаол иштирокка чорлаш учун педагогларнинг ўзи бунга

тайёр бўлиши керак: О.Л. Зверева ва Т.В. Кротова кўрсатганидек, мулоқотдаги тўсиқлар кўпинча педагогнинг ота-оналарга бир томонлама ахборот бериш одатидан келиб чиқади [10]. Шу боис педагогларнинг ҳамкорлик салоҳиятини ривожлантириш ота-оналарни жалб этишдан олдин ёки у билан бир вақтда амалга оширилиши лозим [6].

Ўзбекистон шароитида маҳалла институти ижтимоий капиталнинг кучли манбаи ҳисобланади. Маҳалла ва МТТ ўртасидаги ҳамкорлик ёрдамга муҳтож оилаларни қўллаб-қувватлаш ва болаларни мактабгача таълимга қамраб олишда катта имконият яратади. Бу Тошкент декларациясида қайд этилган тармоқлараро ҳамкорлик ғоясининг миллий кўриниши сифатида баҳоланиши мумкин [3]. ДХШ асосидаги МТТлар учун эса ҳамкорлик тармоғига кириш ҳудуддаги ишончни мустаҳкамлаш ва ота-оналар билан узоқ муддатли муносабатлар ўрнатишнинг муҳим воситасидир [1].

Шартларни амалиётга жорий этиш МТТ раҳбарининг бошқарув компетенциясига бевосита боғлиқ. И. Сираж-Блэтчфорд ва Л. Манни таъкидлаганидек, самарали раҳбар умумий мақсадни шакллантиради, очиқ мулоқотни таъминлайди ва ота-оналар ҳамда жамоа билан шерикликни ривожлантиради [11]. Шу сабабли МТТ раҳбарларининг малака ошириш дастурларида ҳамкорлик тармоғини режалаштириш, музокара олиб бориш ва натижаларни баҳолаш бўйича амалий машғулотларга кўпроқ ўрин ажратиш мақсадга мувофиқ. Кейинги тадқиқотларда таклиф этилган шартларнинг самарадорлигини тажриба-синов ишлари орқали текшириш кўзда тутилади.

ХУЛОСА

1. МТТларда ижтимоий ҳамкорликнинг самарасизлиги кўпинча ҳамкорликнинг йўқлиги билан эмас, балки уни тизимли қилувчи ташкилий-педагогик шартлар яратилмагани билан боғлиқ.

2. Ҳамкорликни расмийлаштиришга айлантирувчи омиллар ташкилий, кадрлар салоҳияти, оилавий, муносабат ва ижтимоий-ҳудудий гуруҳларга ажралади.

3. Ижтимоий ҳамкорликни самарали ташкил этишнинг ташкилий-педагогик шартлари қуйидагилардан иборат: ҳамкорликни институционаллаштириш; уни ҳудуднинг ижтимоий ресурсларини ўрганишга асослаш; ота-оналарни тенг ҳуқуқли субъектга айлантириш; педагогларнинг ҳамкорлик салоҳиятини ривожлантириш; натижаларни мунтазам баҳолаш.

4. «Оила — маҳалла — МТТ — мактаб» ҳамкорлик тармоғи МТТни ҳудуддаги ижтимоий капиталнинг марказий бўғинига айлантиради ва бола ривожланиши учун ягона тарбиявий муҳит яратади.

5. Мазкур шартларни амалга ошириш учун МТТ раҳбарларининг малака ошириш дастурларига ижтимоий ҳамкорликни бошқаришга оид амалий модулларни киритиш тавсия этилади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Мактабгача таълим соҳасида давлат-хусусий шерикликни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарори. 2020 йил 30 январь, ПҚ-4581-сон // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. — URL: <https://lex.uz/docs/-4719136>
2. Ўзбекистон Республикасининг «Ижтимоий шериклик тўғрисида»ги Қонуни. 2014 йил 25 сентябрь, ЎПҚ-376-сон // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. — URL: <https://lex.uz/docs/-2468214>
3. UNESCO. Tashkent Declaration and Commitments to Action for Transforming Early Childhood Care and Education. — Paris: UNESCO, 2022. — URL: <https://www.unesco.org/sites/default/files/medias/fichiers/2022/11/tashkent-declaration-ecce-2022.pdf>
4. Coleman J.S. Social capital in the creation of human capital // American Journal of Sociology. — 1988. — Vol. 94 (Supplement). — P. S95–S120.
5. Ostrom E. Crossing the great divide: coproduction, synergy, and development // World Development. — 1996. — Vol. 24, No. 6. — P. 1073–1087.
6. Mapp K.L., Kuttner P.J. Partners in Education: A Dual Capacity-Building Framework for Family–School Partnerships. — Austin, TX: SEDL, 2013.
7. Hornby G., Lafaele R. Barriers to parental involvement in education: an explanatory model // Educational Review. — 2011. — Vol. 63, No. 1. — P. 37–52.
8. Weiss H.B., Lopez M.E., Rosenberg H. Beyond Random Acts: Family, School, and Community Engagement as an Integral Part of Education Reform. — Cambridge, MA: Harvard Family Research Project, 2010.
9. Доронова Т.Н., Соловьева Е.В., Жичкина А.Е., Мусиенко С.И. Дошкольное учреждение и семья — единое пространство детского развития: методическое руководство. — М.: Линка-Пресс, 2001.
10. Зверева О.Л., Кротова Т.В. Общение педагога с родителями в ДОУ: методический аспект. — М.: ТЦ Сфера, 2005.
11. Siraj-Blatchford I., Manni L. Effective Leadership in the Early Years Sector: The ELEYS Study. — London: Institute of Education, University of London, 2007.